

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/3—4

**БЕОГРАД
1978**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 3—4

САДРЖАЈ

Десет томова Речника САНУ (МИТАР ПЕШИКАН)	87— 92
Жива (hydrargyrum) у јужнословенским језицима (ФРАЊО ВЕЋЕСЛАВ МАРЕШ)	93— 94
О двозначним конструкцијама (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	95—103
Функција и значење присвојне заменице <i>мој</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	104—113

Језичка култура

Поводом чланака: о скраћеницама и „нефонетичности“ нашег правописа (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	114—121
Неке фразеолошке особености спортског језика (ДРАГАНА МРШЕВИЋ- РАДОВИЋ)	121—129
Против двосмислености и нејасноћа (ГОЈКО КРАЉЕВИЋ)	129—132

Питања стручне терминологије

Карактеристике српскохрватске терминологије металургије праха у поре- ђењу са руском (СТАМЕНКА РАДИЋ)	133—146
О језичком благу у вези са употребом речи „тежина“ (ДАНИЛО КАМФНА- РОВИЋ)	147—149

Хроника

Тридесет година Института за српскохрватски језик (БРАНИСЛАВА АРАН- ЂЕЛОВИЋ-ЖИВКОВИЋ)	150—165
--	---------

Х Р О Н И К А

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА РАДА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Институт за српскохрватски језик обележио је 15. јуна 1977. године један значајан датум, 30 година од свога оснивања. Тим поводом Институт сматра за своју дужност да пред својим сарадницима и стручном јавношћу да један приказ рада у том раздобљу, сећајући се при томе са дубоким поштовањем и захвалношћу многих прегалаца наше науке и културе који су у периоду од преко пет деценија још пре оснивања Института радили на прикупљању и сређивању лексичке грађе за велики Академијин Речник, који је и био повод и главни разлог да се Институт оснује. Зато ћемо се на Речнику најпре и највише задржати.

I

Први покретач мисли да се отпочне рад на Речнику био је Стојан Новаковић, наш познати и уважени историчар, филолог, дипломата и један од првих академика. Поводом 100-годишњице рођења Вука Караџића (26. X 1887. године) Новаковић је упутио Академији своју Посланицу „Српска краљевска академија и неговање језика српског“, која је била прочитана на свечаном скупу Академије 10. септембра 1888. године.

Позивајући се на аманет првог председника Академије Јосипа Панчића „да се у списима наше Академије очува чистота нашег лепог језика онако, као што нам га народ даје и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали“ (стр. 6), Новаковић говори о улози Академије у погледу неговања језика и у одељку I Посланице „Академија и Речник“ (стр. 7) каже: „Иоле књижевни читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, и о уздигнућу језика на виши научни и књижевни значај“ . . . „Академије су обично представнице и средишта науке. Језик је и средина и средство свеколике друштвености, просвете и науке у свакоме народу. Језиком као ваздухом живи сав и

друштвени и умствени покрет народа. Не треба сметнути с ума, да Академије нису законодавства у науци. Наука успева само са слободом; дела су науке увек дела слободнога рада, она су увек дела духа људскога који се с пуном слободом снаге и покрета својих креће по неиспитаним путовима покушаја и успеха“. Даље, поред веома широког образложења велике културне потребе за издавањем великог речника савременог језика и нужности да се тога посла прихвати Српска академија наука, а позивајући се на сличне послове које су радиле париска Академија и флорентинска [Academia della Crusca], Новаковић у својој Посланици даје и конкретна упутства шта би требало све да уђе у наш Речник, на који начин треба прикупљати грађу и како она треба да се обради. На стр. 84. он каже: „Не само, дакле, песници, приповедачи, правници, моралисти, историци и т. д. од Доситија на овамо што би се имали узети у ред извора, него и сви остали писци у којих има прилога за поуну оне потпуности речника по круговима језика, коју смо ми у своме смишљању поставили као идеал. И сами државни и политички списи ваљало би да се у истој мери уврсте у исту линију“.

У погледу избора речи, тј. онога шта треба да уђе у речник, Новаковић је сматрао да то треба да чине „сами академици и књижевници потпуно поуздани да процене која реч, који обрт или начин говора немају недостатака по законима српског језика и могу ући у речник“ (стр. 84). У пракси се, међутим, ускоро увидело да то није било могуће остварити.

Из ових неколико цитата Посланице може се јасно видети Новаковићева концепција Речника, која је у својим најбитнијим поставкама остала трајно неизмењена. У то време већ увелико се радило на Рјечнику хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, па је и у односу на његов историјски карактер Новаковић јасно видео велику културну потребу излажења једног речника савременог језика.

Новаковићева исцрпна и стручно документована Посланица није одмах уродила жељеним плодом услед неспоразума тек основане Академије и неких чланова Српског ученог друштва у погледу програма и задатака, који су се завршили коначним измирењем 1892. године. Већ идуће, 1893. године, 5. априла, Новаковић, који је тада био посланик Србије у Цариграду, подноси Академији свој Предлог да се отпочне са радом на речнику и да се зато установи Лексикографски одсек Академије.

У свом предлогу, осврћући се на значај Вукова Рјечника и Рјечника Југославенске академије, Новаковић понавља и проширује своје идеје изнете у Посланици. „Тек на основама, које су овако бележили и ширили многозаслужни за српство Вук Стеф. Карацић и Ђ. Даничић, долази прави лексикографски рад, лексикографија савременог књижевног језика“ (стр. 4). И даље: „Ко не зна, да је књижевност, природним током ствари, досадашњим својим радом, створила у свима главним облицима

књижевни језик српски на основу народнога, од прилике и мање више онако како је Вук мислио и желео у почетку овога века?“ (стр. 5).

Већ само недељу дана касније, 12. априла 1893. године, одлуком целокупне Академије установљен је Лексикографски одсек, у који су ушли искључиво академици и дописници: Ст. Новаковић као председник, затим Св. Вуловић, Пера Ђорђевић, Милан Ђ. Милићевић, Љ. Ковачевић, Љ. Јовановић, Љ. Стојановић. Међутим, прави рад започео је новембра те исте године када су у Одсек ушли још неизабрани чланови Академије Андра Николић, Живко Поповић, Ђорђе Ђорђевић, као и проф. Момчило Иванић, који је ускоро постао секретар Одсека. Први састанак којим је отпочео рад на црпењу грађе био је 24. јануара 1894. године (А. Белић, Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Београд 1959, стр. XI).

Поред скупљања грађе из писаних извора, већ одмах на почетку приступило се прикупљању грађе и из народних говора. Већ првих година свога рада, 1899. године, Лексикографски одсек је саставио свој „Позив и упутство за купљење речи по народу“, штампан те године прво у Српским новинама, а из њих прештампан и послат свим лицима од којих се могло надати да ће се позиву одазвати.

Највећа збирка која је Академији пристигла после Позива, 1900/1901. године, јесте збирка Владана Арсенијевића, професора Српске учитељске школе у Карловцу од 265.928 листића. То је грађа коју је Арсенијевић прикупљао преко двадесет година за своје капитално дело о српском народу, које се спремао да објави, а значајно је не само по своме обиму и богатству извора него и по поузданим тумачењима. Због изузетног значаја ове збирке у нашем речничком фонду задржаћемо се на њој мало више. Преко сарадника Арсенијевић је скупљао фолклорну грађу по народу, од које је један део раније послао Ђ. Даничићу. Ексерцирао је дотадашње речнике и писане изворе, а све је листиће поделио у две групе: Основни речник (119.544 листића) и специјални одељци речи (140.384 листића) у XXIV одељка (животиње, биљке, минерали, имена места, имена, презимена, надимци, туђе речи, светачка година, метеоремске појаве, митске представе, породице, занимања итд.).

Затим је ту збирка Андрије Јовићевића учитеља из Црне Горе од 18.747 листића, Ђ. Николајевића из Далмације и Херцеговине од 18.075 листића, учитеља Јована Борјановића из Босне и Херцеговине, Хрватске и Срема од 12.000 листића, даље Милана Влајинца, тада студента из Врања, од 8000 листића, затим Тодора Димитријевића такође из Врања од 6.695 листића, даље професора Јована Воркапића из Баније од 5.148 листића и Милана Обрадовића, новинара из Бјеловара од 5.010 листића. Поред ових великих збирки пристизале су и мање, али често и врло драгоцене збирке, и то не само од професора и учитеља већ и од људи различитог занимања, као на пример Б. Павловића, земљорадника из ужичког краја од 1.221 листића, или Манојла и Моја Хрваћанина, економа из Дубице од 2.789 листића, или уопште од људи и жена из народа,

као нпр. Марице Косановић од 1.536 листића и других. Од књижевника позиву су се одазвали Светозар Ђоровић, Збирком из Херцеговине од 1.080 листића и Ђорђе Натошевић збирком из Срема и Баната од 1358 листића.

Неке од ових збирки представљале су само сирови материјал, али је Позив и упутство за скупљање речи, може се рећи, постигао жељени циљ, јер је подстакао многе скупљаче да прикупе и веома драгоцену грађу.

Збирке које су Академији пристигле још пре Позива биле су ове: др Васе Ђерића — додаток Вуковом Речнику, спремана за Академију, затим Јована Јовановића Змаја из разних крајева, а нарочито из Војводине од 8.222 листића, Новака Радонића, познатог уметника тога доба, од 6.684 листића из Бачке, коју је Академији уступила Матица српска, затим богослова Луке Ђерића-Бјелокосића из Босне и Херцеговине од 4.000 листића, Миленка Вукићевића из Шумадије и других крајева од 800 листића, Светозара Бојића из Баната, 844 листића, Велка Радојевића из Босне и Херцеговине, 500 листића и Јована Срећковића из Левча, 1.111 листића итд.

Све ове збирке припојене су такође грађи Лексикографског одсека.

Момчило Иванић је руководио радом на скупљању грађе за Речник од 1894. године па све до своје смрти 1916. године.

Тај период у раду на Речнику значајан је по много чему. Иванић је био изузетно вредан и агилан. Он сам је подвукао велики број књига (462), а 1913. године издао је и један Оглед, у коме је изнео своје принципе рада. Његов рад у Одсеку, који је трајао 22 године, имао је за резултат скупљену грађу од 1.500.000 листића, од које је у азбучни ред био унет само мањи део. У књигама евиденције о ексцерпиранију грађе могу се видети многа значајна имена људи нашег културног живота тога доба који су радили на том послу. Да нека споменемо: др Ђорђе С. Ђорђевић, академик П. П. Ђорђевић, професор Јаша Продановић, књижевник Милорад Митровић, професор Живојин Дачић, професор Коста Миленковић, академик Јован Жујовић, професор Стеван Давидовић, професор Драгутин Костић, професор Јеремија Живановић, професор Јанко Лукић и др.

Иако нису били, сагласно замисли Стојана Новаковића, сви академици, они су били познати језички стручњаци или стручњаци појединих струка из којих су црпили грађу. Много година касније, када се проверавао рад ранијих читача књига, ово се потврдило као тачно.

Смрћу Стојана Новаковића 1915. године и Момчила Иванића 1916. године завршава се први период рада на Речнику. Први светски рат, када је највећи број интелектуалаца био ван земље или на фронту, године непријатељске окупације до краја 1918. године, као и тешке послератне прилике у разореној земљи прекинуле су рад на Академијином речнику. Али већ 1920. године обнавља се Лексикографски одсек, у који улазе Љубомир Стојановић, Љубомир Јовановић и Александар Белић. Од спољ-

них сарадника у Одсек улазе Радован Кошутић, Хенрих Барић и Јеремија Живановић, а нешто касније Миливоје Башић, док је руковођење целокупним послом поверено професору Белићу. Међутим, већ 1924. године Одсек се свео свега на два члана, Љубу Стојановића и професора Белића, а практично само на проф. Белића, који је примио на себе да испита цео материјал и да предложи потребне измене.

План професора Белића о будућем раду био је: а) да се Речник попуни грађом из хрватске књижевности; б) да се ексцерпирају листови и часописи од почетка 19. века и даље; в) да се провере сви исписани листићи и сравне са текстом, као и они који се даље буду исписивали и да се тек после тога уазбуче; г) да се стално увећава грађа из нових књига, а раније подвучене књиге да се стално прегледају да ли су добро подвучене, и најзад д) да се примају нове збирке народних речи.

Године 1925. у Одсек је дошао за техничког секретара проф. Мирко Поповић, а за његовог помоћника проф. Владимир Радојевић. Од те године отпочиње редован рад на Речнику и интензивно траје за време читавог овог периода. У сарадњи са проф. Белићем ова два вредна и веома заслужна члана Одсека обавила су веома пожртвовано многе и веома значајне послове. Пре свега проверено је, поправљено и убачено у општи фонд око милион листића затечених за време рада Момчила Иванић ван опаштег фонда као неуазбучена грађа. Тај посао обављен је тако прецизно да су и данас иницијали Мирка Поповића и Вељка Радојевића на листићима сигурно мерило за веродостојност примера, а грађа прикупаљена и сеђена у овом периоду представљала је најсолиднију основу и у време када се много година касније приступило њеној обради.

Подвлачење речи, нарочито у листовима и часописима, вршили су такође Мирко Поповић и Вељко Радојевић, као и проверавање нове грађе, поред оне већ поменуте из периода рада Момчила Иванића. У то време убачена је и грађа из поменутих збирки. Ексцерпирани су речници и најзад примљене су и нове збирке речи: професора Моје Медића (611 листића), професора Ћире Милића (774 листића), генерала Војислава Милојевића (1.363 листића), професора Маринка Станојевића (396 листића), др Миленка Филиповића тада доцента (420 листића) из Босне, околине Високог и Галипољских Срба, учитеља Светозара Бајића (950 листића), професора Душана Марјановића (1.934 листића), професора Ђорђа Лопчића (626 листића) из Црне Горе. Овде треба истаћи да су све збирке примљене у то време испоређене са Вуковим Рјечником и Рјечником Југославенске академије, оцењене према вредности тумачења, акценту и другом, па тек онда примљене.

У то време поново је прочитан и накнадно подвучен и знатан број раније ексцерпираних књига.

Године 1933. у Одсек је дошао проф. Милош Московљевић, који је замењивао најпре Вељка Радојевића, а од 1934. године и техничког секретара Мирка Поповића. Идуће године као стални сарадник долази

Исидора Секулић. Према већ утврђеном програму проф. Белића рад у Одсеку се и даље успешно наставља. По одласку проф. Московљевића 1938. године на другу дужност, место техничког секретара заузео је проф. Милош Ивковић. Са екипом исписивача чији се састав мењао, а углавном су то били студенти Филозофског факултета са групе за српскохрватски језик, рад се наставља до 1941. године.

На жалост, окупацијом земље завршава се и овај период рада на Речнику. За то време, тј. у периоду рада Мирка Поповића, лексичка грађа се попела на 3.076.575 листића и више је него удвостручена према грађи из периода рада Момчила Иванића. Целокупна грађа била је сврстана у четири групе у то време: а) грађа из времена рада Момчила Иванића; б) проверена грађа за време рада Мирка Поповића; в) азбучно уређена Арсенијевићева збирка; г) грађа из збирки народних речи.

Већ неколико месеци после непријатељске окупације проф. Белић је одведен у бањички логор, а за руководиоца посла постављен је Хенрих Барић, као и нови чланови Сима Пандуровић, Радосав Бошковић и Јован Вуковић, поред дотадашњих чланова Лексикографског одсека Исидоре Секулић, М. Ивковића и Драг. Костића.

На стално наваљивање Министарства просвете окупационе владе ова екипа је отпочела рад на огледној свесци Речника. После кратког времена из Одсека је изашла Исидора Секулић, а ускоро за њом и Милош Ивковић, а ушли су Миодраг Лалевић и Загорка Михаиловић. Како је Х. Барић морао бити ослобођен свога организационог и административног посла, то је, поред стручног рада, и тај део посла пао на проф. Бошковића. Као стручњаци који су помагали редакцији помињу се још Кирило Тарановски, др Јован Радуловић, Добр. Миленковић, Душан Стојићевић, Синиша Станковић, Милоје Видаковић, Свет. Пашћан-Којанов, Војин Глигић, Вилотије Блечић и Антоније Лазић. (А. Белић, Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, стр. XIX).

Оглед је био припремљен 1943. године, његов предговор носи датум 2. II 1944. г.; „али, у ствари тај оглед је остао до ослобођења у коректури“ (А. Белић, Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, стр. XIX).

Према оцени проф. Белића: „лингвистичка концепција је главна одлика овог Речника [тј. Огледа], и по одабирању грађе, и по начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи“ (Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, стр. XX).

II

Одмах после ослобођења, чим су то послератне прилике допустиле, Академија оснива већи број научних института, а међу њима и Институт за српски језик, 15. јуна 1947. године, са првенственом наменом, као што је већ речено, да настави рад ранијег Лексикографског одсека. Ме-

ђутим, његова делатност, задаци и планови рада постају ускоро знатно шири.

Први управник Института био је проф. Александар Белић, који је на том положају остао све до своје смрти, 1960. године. За тих тринаест година, великим личним залагањем професора Белића и под његовим руководством Институт се развио у озбиљну научну установу, оспособљену да, поред израде Речника, прихвати и многе друге послове из области науке о језику, као што су дијалектолошка испитивања, радови из опште лингвистике, историје језика, морфологије, савременог српско-хрватског књижевног језика и сл. и најзад да издаје три часописа, позната у свету и код нас: „Јужнословенски филолог“, „Српски дијалектолошки зборник“ и „Наш језик“. Треба посебно истаћи као непролазну заслугу професора Белића његову нарочиту бригу и лични труд око подизања младих научних кадрова и њиховог увођења у научне делатности и програме.

Наравно одмах по оснивању Института првенствено је било потребно створити услове за наставак рада на Речнику.

Из трезора Народне банке враћена је целокупна лексичка грађа која је у току рата тамо била смештена због опасности од бомбардовања. У нове просторије пренета је и библиотека извора из којих је црпена грађа, доста оштећена и у лошем стању.

Целокупна грађа, као што је поменуто раније, била је сређена у четири групе.

а) проверена грађа из периода рада Мирка Поповића и Вељка Радојевића;

б) још непроверена грађа из првог периода рада Момчила Иванића;

в) збирка Владана Арсенијевића;

г) грађа збирки народних речи.

Свака од ових збирки била је посебно узбучена од а до ш. Задатак првих сарадника, професора Николе Половине и Браниславе Аранђеловић-Живковић, био је да из гомиле кутија најпре среде грађу према ранијем стању у четири групе и да среде библиотеку, што је и учињено до краја 1947. године.

Већ почетком 1948. године наставља се рад на Речнику. Долазе нови сарадници, углавном професори гимназије у пензији, а то су те 1948. године, поред Николе Половине, били Ранко Јовановић, Милан Вујаклија, Јован Бабић, Драгомир Илић, Милош Херцеговац, затим млађи сарадници Игрутин Стевовић, Бранко Милановић и Радојка Пујић и као стални сарадник Светозар Марковић. Чланови научног савета били су, поред професора Белића, професори др Радомир Алексић, др Михаило Стевановић и др Радосав Бошковић. Та је малобројна група, којој се још могу прибројити први стипендисти Института — Милка Јовановић

(касније Ивић), Павле Ивић и Иван Поповић, те године представљала целокупно особље једног института пред којим су стајали велики и тешки задаци.

Већ одмах у почетку 1948. године отпочиње се са експерименталном обрадом грађе. Са екипом која са малим изузетком (Милан Вујаклија и Ранко Јовановић) није имала никаквог искуства у лексикографском раду, нити неопходних упутстава и помагала, и са грађом која је још увек имала доста празнина, то је било веома тешко. Међутим, за најширу јавност, као и за многе званичне кругове, овај Речник је био посао на коме се радило већ неколико деценија и његово излагање нестрпљиво се ишчекивало. Стога се морало истовремено приступити и приучавању кадрова за рад на обради грађе и изради потребних упутстава и скраћеница извора, као и сређивању и попуњавању грађе. Због свега тога у то време морао се обавити велики број послова. Одмах се приступило спајању и узбучавању целокупне грађе; све четири поменуте групе речи уазбучене су и спојене у један фонд. Тај мучни посао обавили су са много пажње и савести: Антун Мостахинић, Иван Томовић, Никола Завишић, Десанка Димитријевић, Јован Дотлић, Михаило Милинковић и Зора Штродл. По завршетку овог посла део ове екипе започео је преписивање збирки речи да би могле остати и у општем фонду за потребе Речника и издвојене послужити за друге студије. На жалост, услед финансијских тешкоћа у овоме послу дошло се само до слова К.

Поново је прегледан рад ранијих читача. То се чинило на тај начин што је извршен преглед свих раније подвучених књига, па је одређено која се дела морају накнадно подвлачити. Ово накнадно ексцерпирање обухватило је на стотине књига. Нарочита пажња поклањана је хрватским писцима. После провере показало се да се та грађа мора знатно поунити. Зато су накнадно ексцерпирана и дела хрватских аутора која су већ раније била подвучена, поред нових књига. Унесена је даље грађа из листова и часописа, затим из литературе народноослободилачке борбе и послератног периода, дневна штампа, као и ономастичка грађа, која до тог периода није уопште била црпена.

У овим пословима попуње и провере грађе били су ангажовани сви сарадници Института, и стални и хонорарни, без обзира на звање и функцију. Поред њих били су узети и многи спољни сарадници, првенствено за исписивање подвучених речи, а делом и за само подвлачење. Што се тиче нових извора после 1950. године грађа је попуњавана новим изворима грађе Речника Матице српске, као и другим изворима.

Укупан број листића који је на овај начин био подвргнут провери или новом ексцерпирању и најзад уазбучавању износио је пре почетка обраде око четири милиона и двеста хиљада листића. Већ сама та цифра говори колико је посла било потребно обавити пре него што се могло приступити озбиљнијој обради материјала.

Што се тиче збирки речи, у овом периоду откупљено је веома много. До 1969. године откупљено је 57 збирки речи са 110.045. листића. У немогућности да их све посебно побројимо поменућемо само неке: Петра Петровића из Шумадије (1.722 листића), Димитрија Чемерицића из Призрена (3.848 листића), Секуле Добричанина из Мораче (602 листића), Милоша Московљевића из Подриња и Јадра (225 листића), Милије Станића из Ускока и са Дурмитора (940 листића), Јелене Билбије-Лапчевић из Бос. Грахова (2.947 листића), Митра Пешикана из Трешњева (1.521 листић), проте Петра Трбојевића из Сомбора, из Лике и др. крајева (2.608 листића), Петра Шоћа из Црне Горе (8.561 листић), Николе Зега из разних крајева (3000 листића), Михајла Милинковића из Србије (2.373 листића), Милоја Борисављевића из Србије (1.305 листића), Николе Стефановића из Пипера и шире Црне Горе (1.089 листића), Мил. Цветковића из Сокобање (734 листића), Петрашина Никитовића из Комарнице, дурмиторски крај (844 листића), Атанасија Петровића из Скопске Црне Горе (627 листића), Душана Радомана из Црне Горе (550 листића), Богољуба Јањића из Београда (100 листића) и друге.

Упоредо са сређивањем и попуном грађе, одмах се приступило изради Скраћеница извора и Упутства за обраду, што је био веома тежак и обиман посао, у коме треба помирити примену научних начела са строгим захтевима лексикографске систематичности.

Од 1948. године па даље број сарадника се стално увећавао, али су већину њих чинили хонорарни сарадници (углавном професори гимназије у пензији) као и други представници предратних генерација, који су — у недостатку млађег кадра — за дуги низ година носили велики терет овога посла, док су прво уредништво чинили, поред А. Белића као главног уредника, Милош Московљевић и универзитетски професори Михаило Стевановић, Миљивој Павловић и Радомир Алексић. Поред њих и поред већ поменутих Николе Половине, Милана Вујаклије, Браниславе Аранђеловић-Живковић, Светозара Марковића, Јована Бабића, Драгомира Илића и Милоша Ерцеговца — у списку учесника у изради I књиге наћи ће се из ових ранијих генерација још академик Глиша Елезовић, Драгослав Илић, Богољуб Јањић, Драгиња Попс-Драгић, Србислава Ковачевић, Јован Радуловић, Милан Ђорђевић, Стојан Стојановић, Спасеније Прица, Коста Дошен, Душан Марјановић, Никола Петровић, Светозар Матић, Прибислав Зарић, Драгутин Симоновић, Љубомир Матић, Милија Станић, Милан Стијић, Бисенија Тодоровић-Михаиловић, Десанка Анђелковић, Милан Недић, Миљивоје Кнежевић, Љубомир Алексић и Милан Одавић. У другој књизи срећемо још имена Наталије Цвијетић, Ратиборке Бркић и Радојке Пујић. Иначе се већ у доба рада на првој књизи снажно испољила тежња да се развија млађи кадар, из послератних студентских генерација, па ћемо о томе и о њиховом уделу у овом послу рећи коју реч касније.

Као што је већ речено, 1948. године отпочело се и са обрадом Речника, која је за дуги низ година морала пролазити кроз разне фазе

— индивидуалног, комисијског и ширег колективног рада — док се није дошло до завршног задовољавајућег текста. Сав овај посао представљао је праву школу за све лексикографске раднике Института, те се постепено постизало и боље владање једним новим и веома сложеним филолошким поступком и методом и рационалније организовање колективног рада.

Одузело би на много места ако бисмо набројали све послове који су у овом периоду рада Института обављени у циљу стручног усавршавања сарадника и усавршавања саме израде Речника. Споменућемо само да је у то време, 1953. године за унутрашњу употребу сарадника Институт издао и једну огледну свеску Речника. На њој је највише радио проф. Московљевић, али је завршну обраду дао колектив.

Услед многих послова и општих прилика у погледу кадрова и другог, рок изласка прве књиге Речника морао се у неколико махова померити напред од планираног. Међутим, средства која су била намењена за штампу Речника нису била изгубљена. Тако је са њима Институт купио монотип, неопходно потребан за штампање овакве едиције као што је наш Речник. Он се и данас налази у штампарији САНУ „Научно дело“, а поред штампања Речника користи се и за друга издања.

Најзад је 1959. године изашла прва књига Речника. Са њеним изласком, међутим, урађено је много више. Са њом су утврђени принципи рада у стручном и техничком погледу, и она је — осим минималних неопходних измена — остала образац и путоказ за сав даљи рад. Може се рећи да је њеним изласком завршен најтежи период рада на овоме послу.

Поред рада на Речнику, Институт је од самог почетка усмерио своју делатност и у другим правцима, што се делом одразило и на организациону структуру.

Већ 1948. године основан је Ономастички одбор, који је радио на ексерпирењу ономастичке грађе за потребе Речника, као и за друга ономастичка испитивања. За неколико година интензивног рада скупљено је неколико стотина хиљада листића.

Године 1949. основан је Одсек за експерименталну фонетику, којим је руководио професор Ђорђе Костић. Међутим, 1954. године — решењем Извршног већа НРС — тај Одсек је издвојен из састава Института и Академије и постао самостални институт.

Исте, 1954. године, сагласно одлуци Извршног већа НР Србије, Институт је проглашен за установу са самосталним финансирањем и издвојен из Академије. Институт је и даље задржао израду Речника, док Академија као издавач обезбеђује његово штампање и располаже тиражом, помажући Институту у стварању неопходних услова за рад, нарочито у трошковима око попуњавања речничке грађе.

Да споменемо и то да је 1958. године Институт за српски језик променио своје име у Институт за српскохрватски језик, што његовој делатности и задацима у потпуности одговара.

III

Од највећег значаја за развој Института и његове програме била је одлучна оријентација на подизање младог лингвистичког и лексикографског кадра, чему је посвећивана велика пажња, како у првом периоду — од самог оснивања Института — тако и после смрти професора Белића 1960. године, када је на чело Института и његових програма, као директор Института, један од уредника Речника и уредник свих институтских часописа, ступио проф. Михаило Стевановић; таква оријентација у пуној мери карактерише Институт и данас, после одласка проф. Стевановића у пензију.

Тако је од 1953. године до данас у Институту докторирало 15 сарадника. Године 1953. докторирали су Ирена Грицкат, Иван Поповић и Милка Ивић, 1954. године Павле Ивић, а нешто касније и Светозар Марковић. Овде ваља напоменути да су први институтски доктори наука бранили своје дисертације пред комисијама Српске академије наука, док је касније то обављано само на Филолошком факултету. Године 1959. одбранио је своју докторску дисертацију Берислав Николић, 1960. Митар Пешикан, 1963. Петар Сладојевић, 1966. Олга Цвијић и Бисенија Михаиловић, 1967. Егон Фекете, 1969. Даринка Гортан-Премк, 1972. Душанка Игњатовић, 1973. Милорад Дешић и најзад 1977. године Димитрије Стефановић. Кадар научних радника појачаван је и примањем сарадника који су докторирали пре доласка у Институт — Наде Ђорђевић, Татјане Батистић и Гордане Јовановић, а асистенти Института припремали су у Институту своје магистарске радове, похађајући на факултету III степен студија.

Упоредо је текао и лексикографски развој млађег кадра. Већ у заглављу I књиге међу учесницима у помоћној редакцији налазимо име Ирене Грицкат, а као учеснике у обради акцента (заједно са Милијом Станићем) Берислава Николића и Павла Ивића, који се уписао и у списак обрађивача грађе, заједно са Иваном Поповићем и Милком Ивић. Неки који су касније дошли стигли су да помогну у техничким пословима око штампања: Олга Банковић-Тодоровић, Петар Сладојевић, Душанка Игњатовић и Митар Пешикан, чијим се именом завршава списак учесника у изради прве књиге. У другој књизи ће на исти начин почети лексикографски рад — поред Зорке Голубовић-Станојчић, Гордане Вушовић-Радивојевић, Звездане Павловић, Јована Кашића и Драгољуба Јермића — и касније чланови уредништва Речника Даринка Гортан-Премк, Фахра Матијашић, Егон Фекете и Олга Цвијић, а од треће књиге и Милица Вујанић.

Наилазе онда године кад скучене могућности Института и одсуство кандидата нису допустили наставак овог подмлађивања, тако да је од четврте до шесте књиге једино ново име међу коауторима Речника Милка Половина-Деспотовић. Од седме књиге па надаље појављује се — поред неких сарадника који су дошли из других установа — и млади кадар

који из Института завршава III степен студија и укључује се у лексикографски рад: од седме књиге Милорад Дешић, од осме Мирослав Николић, од девете Татјана Батистић и Милица Радовић-Тешић, од десете Нада Ђорђевић, Слободанка Бошков, Милосав Тешић и Милорад Симић, а од 1977. године придружио се раду на Речнику и Светозар Стијовић.

Колико су широко отворена врата Института филолошком подмлатку, најбоље сведочи чињеница да Институт сада има шест приправника, а треба имати у виду да је неколико приправника отишло из Института кад су завршили III степен студија.

Поред овога развоја, везаног за израду Речника САНУ, у крилу Института развио се један значајан одсек, који се бави проучавањем и обрадом раније доста занемарених драгоцених споменика нашег културног наслеђа. Иако малобројан (чине га само Гордана Јовановић, Димитрије Стефановић, Никола Родић и Радмила Ковачевић), Старословенистички одсек Института већ је постигао лепе успехе у раду и стекао углед међу славистима. Захваљујући упорном и обимном раду Одсека на лексичкој документацији, припреми издавања и научној анализи текстова, веома важни и репрезентативни споменици српске редакције старог општесловенског књижевног језика извлаче се из анонимности и укључују у филолошки апарат и славистичку науку.

Може се слободно рећи да оваква пракса чини од Института озбиљну и значајну филолошку школу и да је старање о развоју кадра уродило добрим плодом. Низ сарадника је отишао из Института на факултете и у друге научне установе, а и они који су остали дали су значајан прилог нашој филологији, уграђујући свој рад у институтске програме и преузимајући и најсложеније и најодговорније научне задатке.

Већ у II књизи међу уредницима Речника је и Ирена Грицкат-Радуловић; при крају те књиге почиње са редакторским радом и Митар Пешикан, а од четврте књиге и Берислав Николић, који се у ранијим књигама бавио редиговањем акцента. Учествујући у суредакцији напредо са проф. Стевановићем, испрва и са професорима Павловићем и Алексићем, активно сарађујући и у другим научним програмима — они су, заједно са Драгославом Илићем, већ од III књиге за низ година примили на себе сав терет најтежег редакторског посла — основне редакције речничког текста. То је омогућило да Институт постигне сталан ритам и потребан квалитет израде Речника и да се он одржи док нису стасале нове снаге, захваљујући којима израда Речника и други рад успешно тече, иако су смена поколења сарадника и тешки кадровски губици филолошког колектива Института стварали и стварају озбиљне проблеме.

IV

Пошто на овом месту не можемо да дамо исцрпније податке, то ћемо дати само сумаран преглед резултата рада Института у тридесетогодишњем периоду.

Речник српскохрватској књижевној и народној језика

Од 1959. године до данас објављено је девет књига Речника, а десета је у штампи. То укупно износи близу 8000 великих двостубачних страна, или преко хиљаду и по ауторских табака лексикографског текста.

Ово капитално дело наше науке и културе представља најтемељитије сведочанство нашег лексичког блага у свој његовој разноврсности испољеној током готово два дека. То је несумњиво једна од најбогатијих лексичких ризница у свету и фундаментално филолошко дело непролазног значаја.

Српски дијалектолошки зборник

Књигом „Дијалекти источне и јужне Србије“ А. Белића, 1905. године отпочиње свој плоносни живот овај наш веома познати дијалектолошки часопис. У Институту је изашло досад дванаест књига. У њему су обрађени многи наши народни говори: ђаковачки (М. Стевановић), корчулански (М. Московљевић), галипољских Срба (Павле Ивић), источнохерцеговачки (А. Пецо), сремски (Б. Николић), староцрногорски средњокатунско-љешански (М. Пешикан), новопазарско-сјенички (Д. Барјактаревић), мачвански (Б. Николић), трстенички (Д. Јовић), ресавски (А. Пецо и Б. Милановић), тршићи (Б. Николић), колубарски (Б. Николић), мрковићи (Л. Вујовић), гружански (И. Стевовић), левачки (Р. Симић), горобиљски (М. Николић), западnobосански ијекавски (М. Дешић), усочки (М. Станић), љештански (М. Тешић) и други.

Дијалектолошком програму Института посвећивана је стално велика пажња, од самог оснивања Института. Испрва је тежиште рада било на обради војвођанских говора, као и неких архаичних говора који представљају својеврсне језичке реликте, а касније су нарочито интензивно обрађивани говори уже Србије. Напоредо са оваквом усмереношћу истраживања и објављивања — чиме су отклоњене битне празнине у дијалектолошкој обради наше језичке области — и даље се давало места обради говора изван наше републике.

Часопис је до XIII књ. уређивао А. Белић, од XIV до XX Михаило Стевановић, а од XXI књ. Павле Ивић.

Јужнословенски филолози

Као што је познато овај часопис засновали су Јб. Стојановић и професор Белић још 1913. године, а у састав Института улази већ од самог оснивања Института под уредништвом А. Белића, затим од 1960. године М. Стевановића, а од 1975. године Милке Ивић. Досад је изашло тридесет и два годишта од чега од I—XVII књиге пре рата, а у Институту од XVIII—XXXII. Просечна величина једне књиге ЈФ је око 500 страна.

Јужнословенски филолог је научни лингвистички часопис врло широког спектра, у погледу тематике и у погледу научног метода. Он је окупио око себе не само најзнаменитије научнике југословенске науке о језику већ и многа истакнута имена светске лингвистике. Поред тога библиографија из области науке о језику коју Јужнословенски филолог стално објављује представља драгоцен информатор за научне раднике код нас и у свету.

Наш језик

И овај часопис основао је професор А. Белић 1933. године, а као саставни део Института улази од самог оснивања Института као његова Нова серија. У том периоду уредници овога часописа су били А. Белић, М. Стевановић и данас М. Пешикан. Досад је изашло 7 годишта пре рата од по десет свезака и двадесет две књиге Нове серије Нашег језика, у времену од 1949. године до данас.

Главни задатак овог часописа јесте, као што је познато, тематика савременог српскохрватског књижевног језика. У току више од четири деценије свога излажења, уз сарадњу југословенских језичких научника са читаве српскохрватске језичке територије, а и шире, овај је часопис интензивно неговао културу наше књижевне речи и допринио научној обради наше језичке материје.

Монографске серије Института

Поред расправа, студија и чланака у часописима — понекад и врло опсежних, и поред монографских радова укључених у наше часописе, Институт је — колико су дозволиле материјалне могућности — издавао и посебне серије научних монографија. Испрва су оне ишле у оквиру Посебних издања САНУ, где су уврштене књиге И. Грицкат о перфекту без помоћног глагола, Милке Ивић о српскохрватском инструменталу и Ботанички речник Драгутина Симоновића.

Касније је поново покренута Библиотека Јужнословенског филолога, у којој су објављене монографије Б. Николића о основима новоштокавске акцентуације, Д. Гортан-Премк о акузативу без предлога, Т. Батистић о српскохрватском локативу, Ж. Станојчића о синтакси језика Лазе Лазаревића и Д. Игњатовић о језику Јеролима Филиповића.

Монографије које смо поменули овде и у оквиру Српског дијалектолошког зборника не исцрпљују списак радова те врсте на које можемо указати, јер је још неколико докторских дисертација објављено делом у оквиру наших часописа (С. Марковића о језику Ивана Анчића, О. Цвијић о творби именица код српских и хрватских романтичара, Е. Фекете о српскохрватском придевском виду, Б. Милановића о глаголима

на -ати са двојаким презентом), а делом у издањима изван Института (П. Сладојевића о временским категоријама употребе српскохрватских глаголских облика и Гордане Јовановић о језику једног старополског споменика јужнословенског порекла, тзв. „Јаничаревим успоменама“); можемо још указати на књиге Б. Николића и М. Пешикана у оквиру Библиотеке Друштва за српскохрватски језик и књижевност, затим „За културу језика“ Милије Станића и на његове школске уџбенике, као и на друге радове.

* * *

Већ се из наведених података види да су у институтским програмима активно сарађивали и сарађују и лингвистички радници изван Института, нарочито са Одсека за јужнословенске језике и књижевности београдског Филолошког факултета. Такву сарадњу сматрамо за веома важан чинилац и јемство за успех у извршавању наших заједничких задатака.

Са своје стране, и сарадници Института су увек настојали да у разним видовима научно-стручног рада сарађују у филолошким програмима и делатностима изван Института. Поред ауторске сарадње у разним публикацијама, учешћа у научним скуповима, држања разних предавања и сл. — треба поменути и сарадњу у припреми дијалектолошких и лингвистичких атласа, у ономастичким програмима и најзад лексикографску сарадњу, која је била од одлучног значаја за израду шестотомног Речника Матице српске.

Посебно треба поменути помоћ коју је Институт свакодневно за ових тридесет година пружао нашем грађанству писмено или усмено у разним језичким питањима. Овај посао су обављали Ирена Грицкат, Берислав Николић, а нарочито Милија Станић.

На крају треба истаћи предани рад и нашег другог особља које је знатно допринело, свако у свом домену рада, да се остваре горе поменути резултати, нарочито Јулијане Христић која је за читавих 28 година свога службовања у Институту беспримерно пожртвовано обављала своје дактилографске и друге послове, библиотекара Јованке Миловановић, наших институтских секретара, данашњих дактилографа Дмитре Дробњак и Босиљке Медић, као и ранијих, Гордане Паљић, Марице Петровић Јелене Ивановић и других.

Мислимо да резултатима које смо постигли можемо бити задовољни, као и наша друштвена заједница.

Наравно овде се одмах мора рећи да пред Институтом стоје још многи крупни научни задаци и да ће ваљати да се уложи још много труда да се они и реализују. За реализацију тих планова Институт, природно, рачуна и на младе научне кадрове који се налазе у Институту и који ће се временом у потпуности оспособити.

Први и најнепосреднији задатак Института, разуме се, остаје даља израда Речника. До сада је урађена трећина овог капиталног дела, а са књигама које се припремају биће ускоро и половина.

Институт верује да ће уз свесрдну помоћ друштвене заједнице успешно завршити овај свој највећи задатак, а такође да ће и његови други пројекти и планови бити успешно остваривани, ако и даље буду пристизали нови кадрови.

Бранислава Аранђеловић-Живковић